

Tömegdefektus

Jelölje $M(A, Z)$ az A tömegszámú és Z rendszámú atommag tömegét.

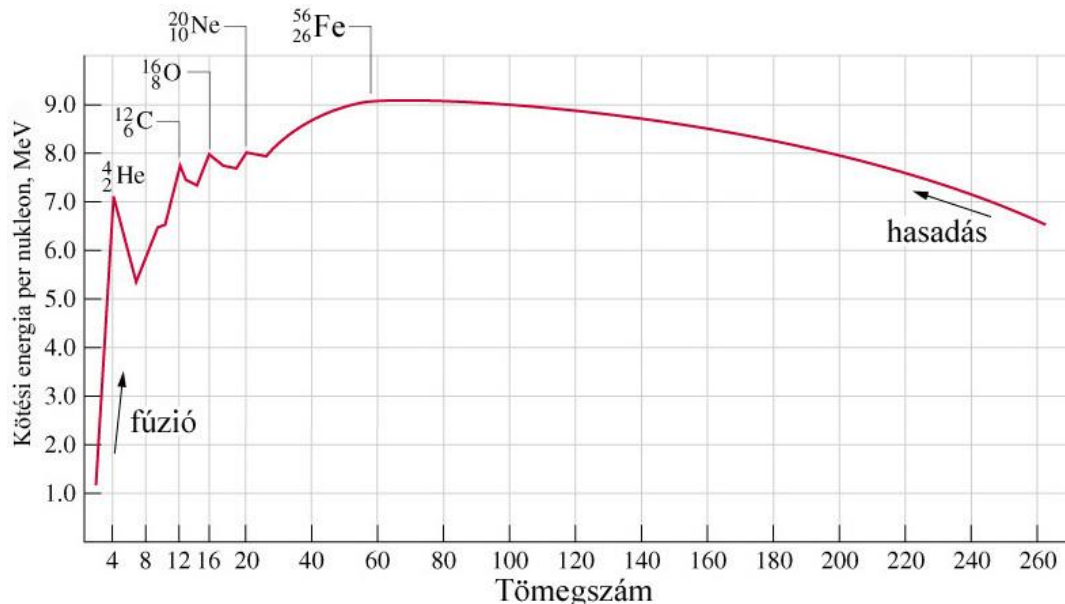
Tömegspektrométerrel megmérve azt kapjuk, hogy az atommag tömege Δm -el kisebb mint az alkotórészek (protonok és neutronok) tömege:

$$\Delta m = M(A, Z) - Zm_p - (A - Z)m_n < 0$$

Ez a **tömegdefektus** az Einstein-féle tömeg-energia ekvivalencia alapján kiszámolva éppen a **kötési energiát** adja meg (szabad alkotórészek ~ 0 energiája negatív lett, mert kötött állapotba kerültek). Tehát a kötési energia adja meg mekkora energia befektetésével tudnánk újra alkotórészeire bontani az atommagot (vagy bármely kötött rendszert).

$$E_K = -\Delta mc^2$$

Az egy nukleonra jutó kötési energia meghatározható a tömegeket megmérve: $\varepsilon = E_K/A$

Ha egy folyamat során ε csökken akkor energia szabadul fel.

pl. kis magok fúziója
vagy nagy magok hasadása

ε vasra a legnagyobb.

Atommag folyadékcsépp modellje

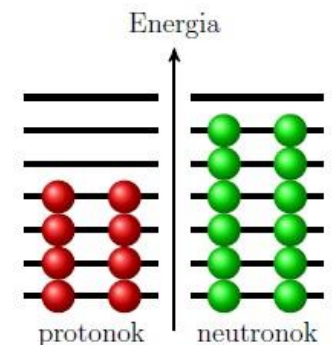
Atommag: elektromosan töltött folyadékcsépp

A modell alapja a hasonlóság:

- molekulák helyett nukleonok
  - vonzóerő hatótávolsága néhány molekula helyett néhány nukleon
  - kölcsönhatás minden részecskére vonzó, rövid távon taszítóvá válik (Pauli elv).
- Térfogati hatás: A nukleonra ható erő csak néhány szomszédtól ered. Tehát a kötési energia arányos A -val vagyis a térfogattal. Hozzájárulás: $C_1 A$.
  - Felületi hatás: a felületi nukleonoknak kevesebb a szomszédjuk, ezért csökkentik a kötési energiát számukkal arányos módon, vagyis a felülettel arányosan: $-C_2 A^{2/3}$.
  - Coulomb taszító hatás: a protonok taszítják egymást, a negatív energia hozzájárulás arányos a proton párok számával $Z(Z - 1)/2$ és fordítottan arányos a mag sugarával. Tehát a hozzájárulás: $-C_3 Z(Z - 1)/A^{1/3}$.
  - Szimmetria hatás: nagy különbség N és Z között csökkenti a kötési energiát. Pauli elv miatt $N - Z$ neutronnak $(N - Z)$ -vel arányos többlet energiája van. Hozzájárulás: $-C_4 (N - Z)^2/A$.

Fél-empirikus kötési energia formula:

$$E_K = C_1 A - C_2 A^{2/3} - C_3 \frac{Z(Z - 1)}{A^{1/3}} - C_4 \frac{(N - Z)^2}{A}$$

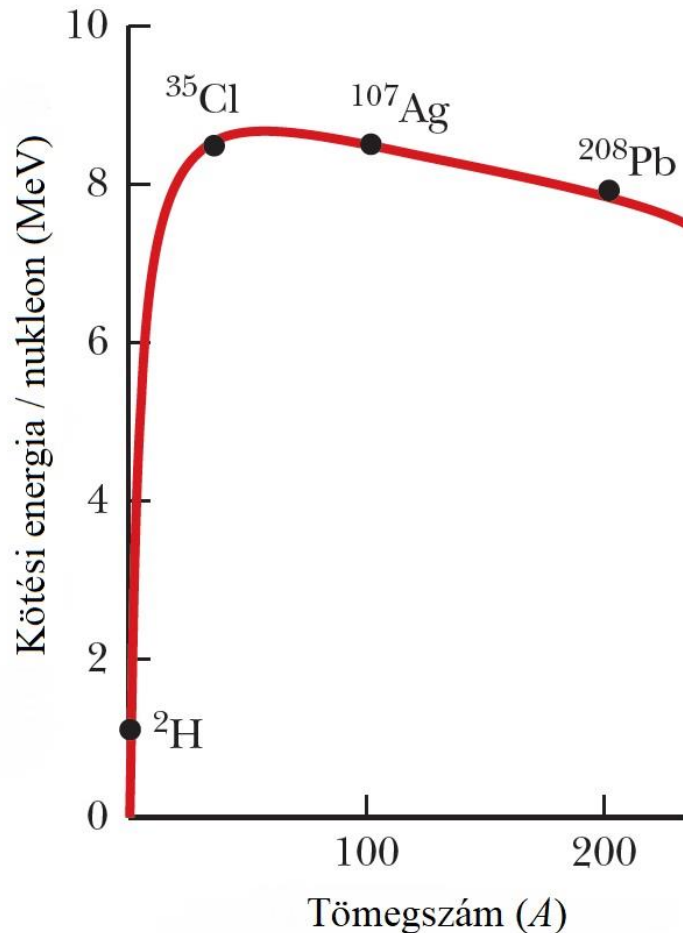

Példa:

A fél-empirikus kötési energia formula 4db paramétere a kötési energiák kísérleti méréséből meghatározható. Amennyiben $A \geq 15$ ezek az alábbiak adódtak:

$$C_1 = 15,7 \text{ MeV}, C_2 = 17,8 \text{ MeV}, C_3 = 0,71 \text{ MeV}, C_4 = 23,6 \text{ MeV}.$$

Számolja ki a tagok járulékát és a kötési energiát a ${}_{30}^{64}\text{Zn}$ esetében!

Független részecske modell / Héjmodell

A folyadékcsepp modell a kötési energia változását viszonylag jól írja le.

Néhány részletet viszont nem vesz figyelembe: stabilitási szabályok és perdület.

- legtöbb stabil atommag esetében az A páros. Valamint csak 8 stabil mag van, ahol N és Z páratlan.
- mágikus számok N és Z esetében (2, 8, 20, 28, 50, 82), ahol a kötési energia kiugró.

Héjmodell:

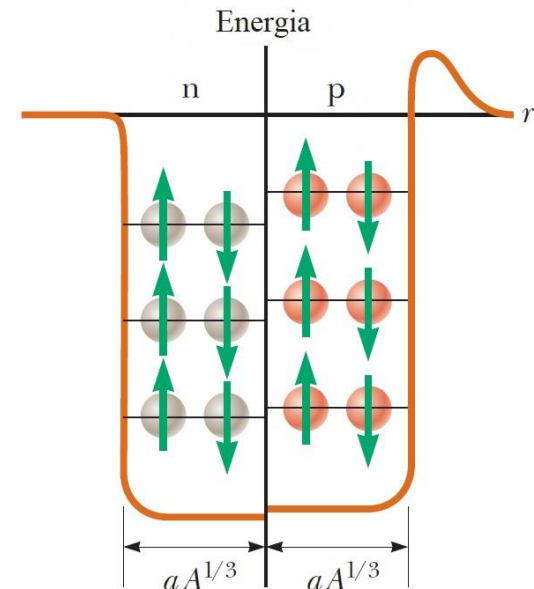
- Mindegyik nukleon egy külön héjban foglal helyet, kvantált energiaszintekkel.
- A protonok és neutronok ellentétes spinű párokba rendeződnek. Ha N vagy Z páratlan, akkor az csökkenti a kötési energiát.
- A protonok energiaszintjei magasabbak a Coulomb taszítás miatt.
- Nukleáris spin-pálya kölcsönhatás, amely magyarázatot ad a mágikus számokra.

Párenergia:

$$E_K = C_5 \frac{\delta}{A^{1/2}}$$

$$\delta = \begin{cases} 1 & \text{ha } N \text{ és } Z \text{ páros-páros} \\ 0 & \text{ha páros-páratlan} \\ -1 & \text{ha páratlan-páratlan} \end{cases}$$

$$C_5 = 9,31 \text{ MeV}$$

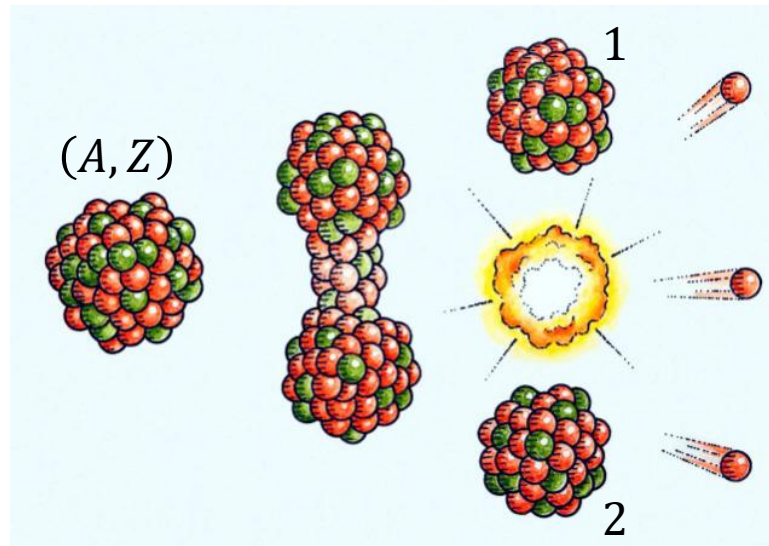
Maghasadás

Nehéz atommagok (pl. tórium, urán, transzuránok) két közepes méretű atommagra hasadhatnak szét.

Ez lehet spontán folyamat, illetve történhet külső behatásra (pl. egy neutron elnyelése).

Eredmény: hasadványok + néhány neutron + energia felszabadulása

Hasadás feltétele: $E_K(A_1, Z_1) + E_K(A_2, Z_2) - E_K(A, Z) > 0$

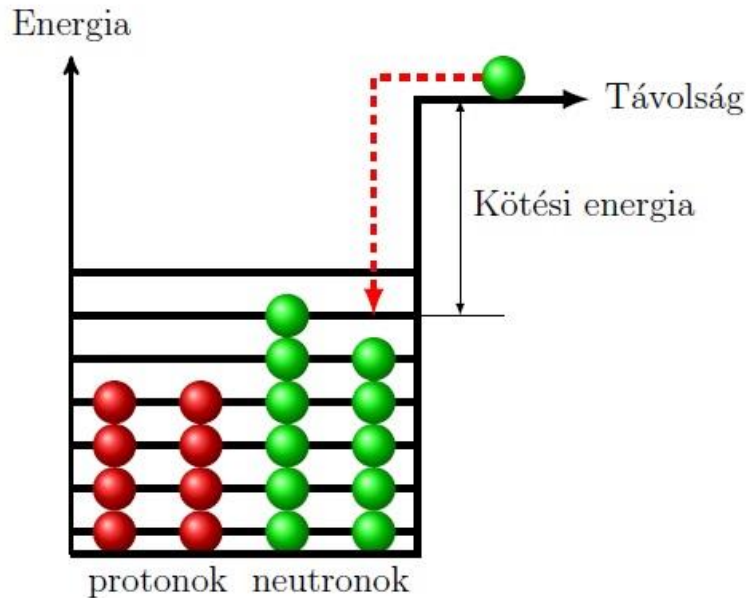
Hasadási gát: Attól, hogy a két hasadvány energetikailag kedvezőbb, nem fog minden nagy mag (pl. urán) széthasadni. Ennek oka a felülettel arányos energia tag, mely meggátolja a hasadáshoz szükséges felületnövekedést.

Neutronnal előidézett hasadás

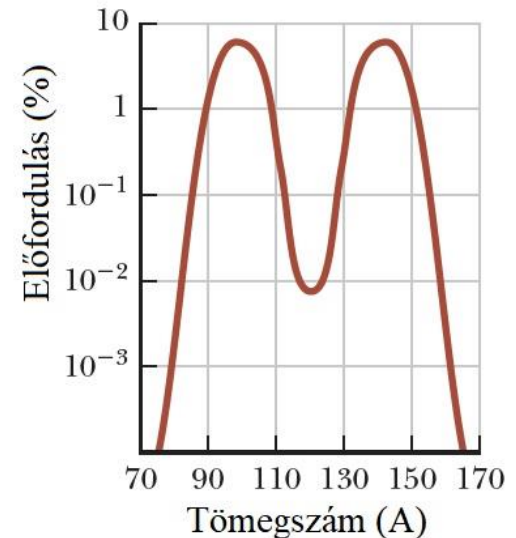
Termikus neutron befogásakor a neutron felszabaduló kötési energiája elegendő lehet a hasadási gát leküzdéséhez.

$^{235}_{92}\text{U}$: páratlan-páros $\rightarrow$ páros-páros **IGEN**

$^{238}_{92}\text{U}$: páros-páros $\rightarrow$ páratlan-páros **NEM**

Két hasadvány főként
 $A \approx 95$ és $A \approx 140$

Hasadásonként kb. 0,9 MeV energia szabadul fel nukleononként, tehát minden mag bomlásakor kb. **200 MeV**.

Hasadványoktól függően **2 vagy 3 gyors neutron** keletkezik (átlagban 2,5).

Példa:

Lassú neutron befogásának hatására az ${}^{235}_{92}\text{U}$ atommag ${}^{91}_{36}\text{Kr}$ és ${}^{142}_{56}\text{Ba}$ magokra hasad ketté. Becsülje meg a felszabaduló energia nagyságát!

$$E_K = C_1 A - C_2 A^{2/3} - C_3 \frac{Z(Z-1)}{A^{1/3}} - C_4 \frac{(N-Z)^2}{A} + C_5 \frac{\delta}{A^{1/2}}$$

$$\delta = \begin{cases} 1 & \text{ha } N \text{ és } Z \text{ páros-páros} \\ 0 & \text{ha páros-páratlan} \\ -1 & \text{ha páratlan-páratlan} \end{cases}$$

$$C_1 = 15,7 \text{ MeV}, C_2 = 17,8 \text{ MeV}, C_3 = 0,71 \text{ MeV}, C_4 = 23,6 \text{ MeV}, C_5 = 9,31 \text{ MeV}$$

Atomerőmű

Amennyiben a gyors neutronok lelassulnak és befogódnak (átlagban ≥ 1) $\rightarrow$ **láncreakció**.

Kontrollálatlan: atombomba

Kritikus tömeg: ha az urántömb mérete elegendően nagy, akkor a neutronok abban lelassulnak és befogódnak.

Kontrollált: **atomerőmű**

Első önfenntartó láncreakció 1942 Chicago Fermi és Szilárd természetes uránérc cellákat grafit téglákkal (moderátor) választották el.

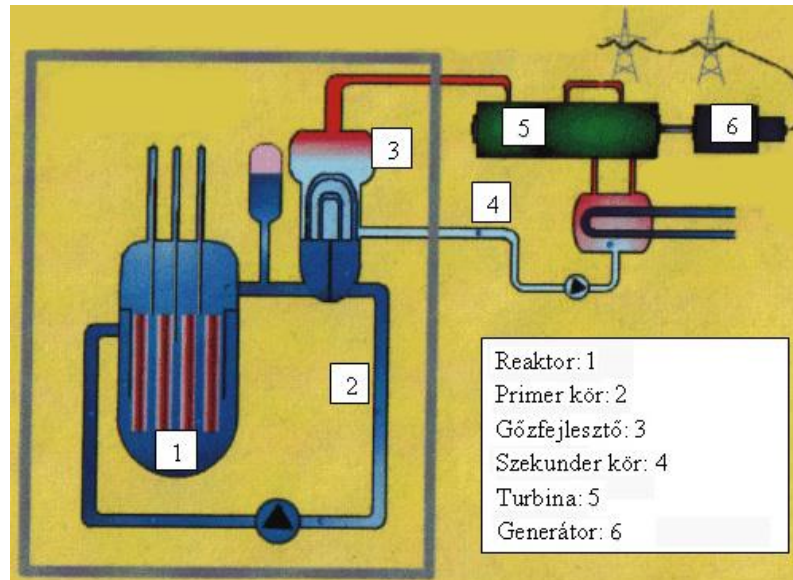
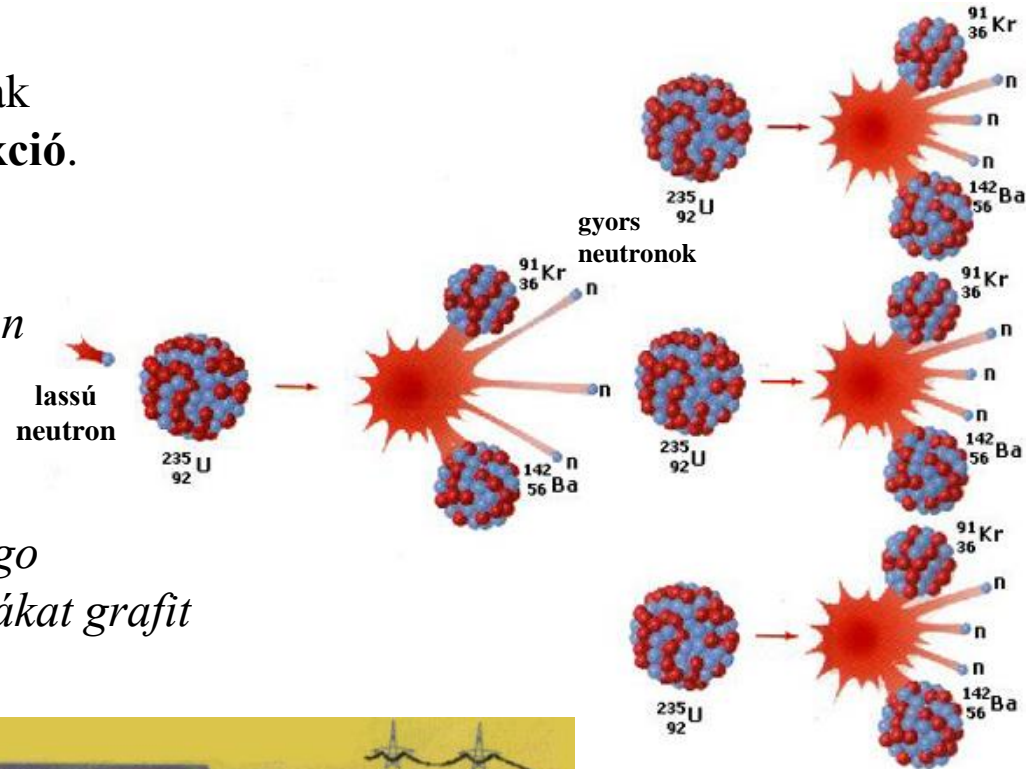
Sokszorosítási

tényező ($k = n'/n$).

n' : újabb hasadást idéző

n : hasadások száma

Ha k egy alatti, de ahhoz közeli értéken van tartva akkor szabályozott módon energia termelhető.

moderátor anyagok:

- grafit
- nehézvíz
- közönséges víz

gyors neutronok lelassítása a hasadás érdekében.

Példa:

Egy atomreaktorban a sokszorosítási tényező $k = 1,00025$, és az egyes hasadási sorozatok (generációk) $0,12$ ms időnként követik egymást. Kezdetben a reaktor teljesítménye 10 MW. Hányszorosára növekszik a reaktor teljesítménye $1,5$ s alatt?

Fúzió

Kisebb magok fúziójakor is energia szabadul fel, pl. a Napban ill. a hidrogén bombában hidrogénből hélium keletkezik.

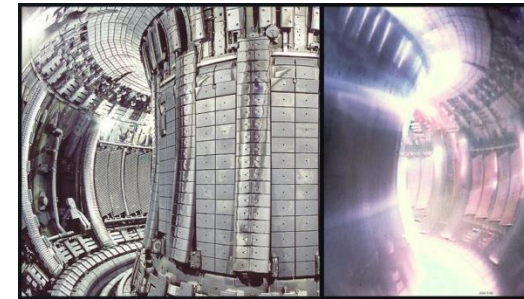
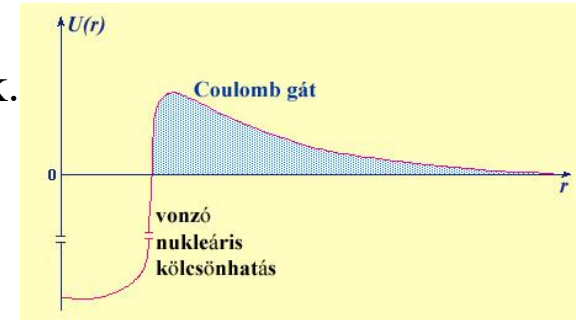
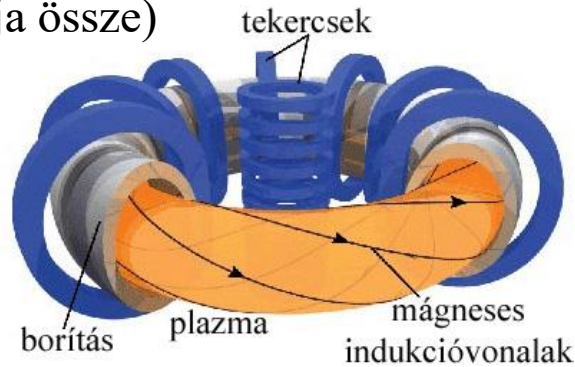
Probléma: a Coulomb-gát miatt több tízmillió fok hőmérséklet szükséges ahhoz, hogy a magok közötti fúzió létrejöhessen.

Bomba: hasadásos atombomba felhevíti

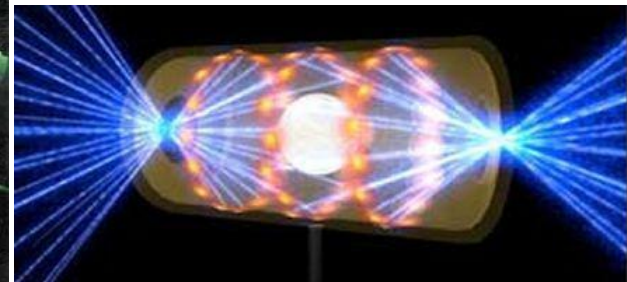
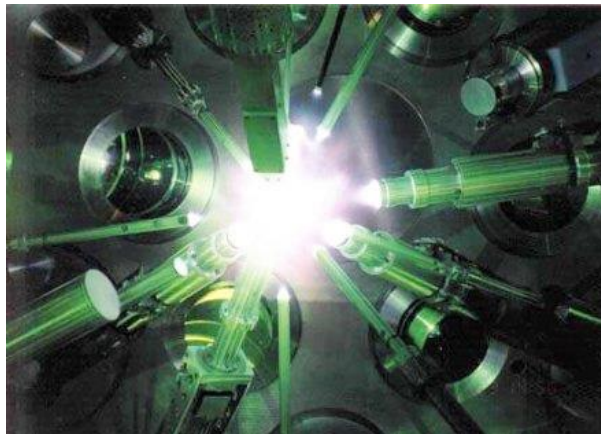
Erőmű: forró plazma együtt tartása eddig nem megoldott

Két típus:

1. Tokamak (mágneses palack tartja össze)

2. lézeres fúzió
(pici cseppben a hidrogént a ráfókuszált lézerek begyűjtják)

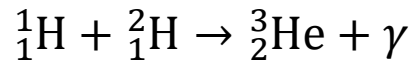
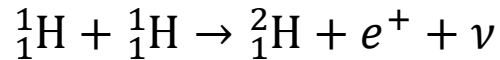

Energiatermelés a Napban

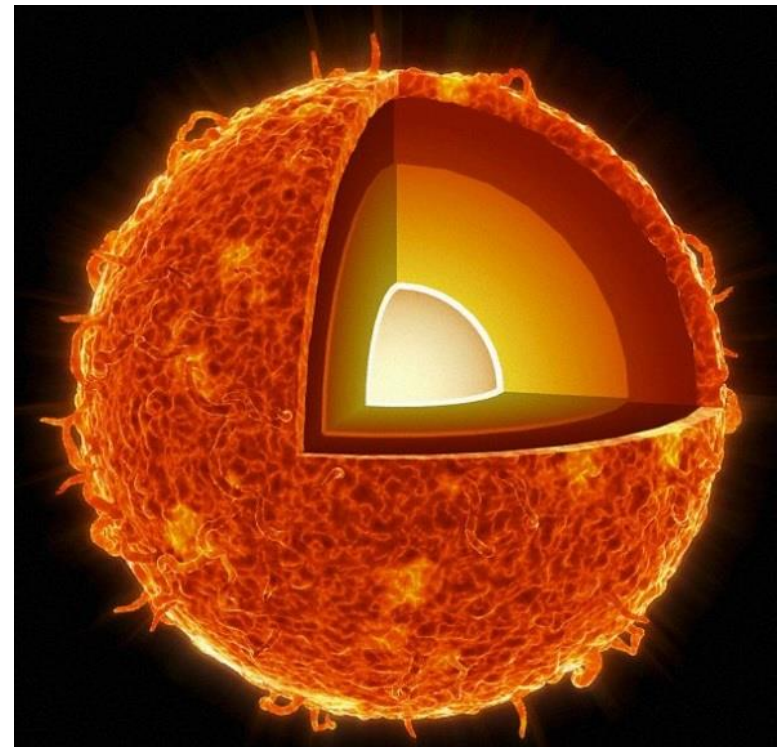
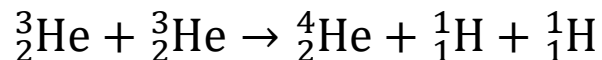
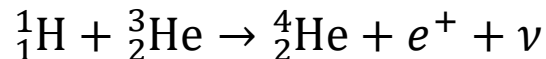
A Nap magjában a hőmérséklet kb. 15 millió K.

A magas hőmérséklet mellett az ott lévő plazma sűrűsége és nyomása is óriási, amelyet a gravitációs vonzás tesz lehetővé.

Az itt zajló fúziós folyamatot nevezik **proton-proton ciklusnak**:

A második folyamatot hidrogén-hélium vagy hélium-hélium fúzió követi:

Energiatermelés fúziós erőműben

A proton-proton ciklus fúziós reaktorban nem alkalmazható, mert a Nap magjában uralkodó nyomás és sűrűség nem reprodukálható.

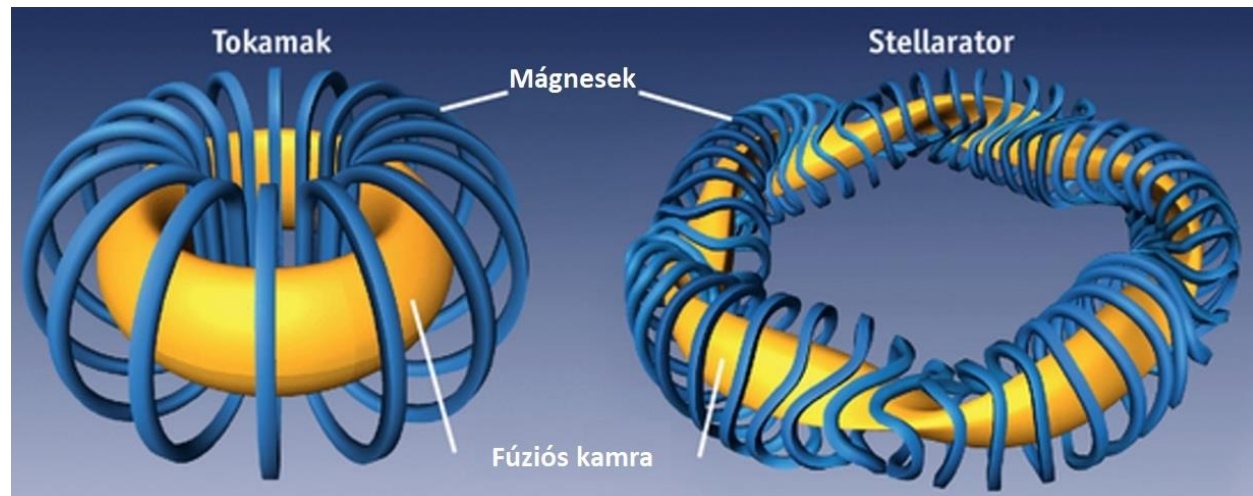
Az alábbi folyamatok lehetségesek:

A **deutérium** szinte korlátlan mennyiségben van jelen a természetben, a vízből könnyen kinyerhető.

A trícium azonban radioaktív, kevés van belőle, mesterségesen kell létrehozni.

Felezési ideje 12,3 év.

Példa:

Ahhoz, hogy a magerő le tudja győzni a Coulomb taszítást két deutérium mag között, azoknak kb. 10^{-14} m távolságra meg kell közelíteniük egymást.

(a) Mekkora a taszítóerő potenciáljátja ebben a távolságban MeV egyégekben?

(b) Mekkora hőmérsékleten van a deutériumnak akkora kinetikus energiája, hogy ennyire közel tudjon kerülni? (Boltzmann konstans: $k = 1,38 \cdot 10^{-23}$ J/K)

